

Сас І.М.,
ст. викладач кафедри філософії та політології
Львівський національний аграрний університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ У АГРАРНІЙ СФЕРІ

Постановка проблеми. Досвід розвинутих країн світу свідчить про важливу роль кооперативного сектора у аграрній економіці та вказує на його інституціональну роль в системі суспільно-економічних відносин на селі. Кооперація як форма економічної взаємодії сільських товаровиробників, є важливим чинником розвитку всього аграрного сектора економіки.

Генеральна асамблея ООН визначає кооперативи як один з найважливіших чинників соціально-економічного розвитку і викорінювання бідності, а 2012 рік було оголошено Міжнародним роком кооперативів. Тому варто докласти додаткових зусиль для збільшення підтримки, направленої на розвиток кооперативів та поширення інформації про їх діяльність серед сільського населення. Проте адаптація раніше розроблених наукових принципів кооперації до сучасних умов розвитку аграрного сектора економіки досі залишається проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку кооперативного руху досліджують українські вчені-аграрники: Ф.В. Горбонос, В.В. Зіновчук, В.К. Збарський, М.Й. Малік, О.М. Онищенко, Г.В. Черевко, В.В. Юрчишин та інші. Вони розвивають і осучаснюють кооперативні теорії, розроблені відомими теоретиками кооперативного руху В. Чаяновим, М.І. Туган-Барановським, кооперативними діячами Є. Храпливим, Б. Мартосом та іншими.

Сьогодні залишається важливим обґрунтування напрямів розвитку, способів і механізмів поширення кооперативного руху на селі задля залучення сільського населення у систему економічних відносин як суб'єктів ринку з метою зміцнення їх економічного добробуту. Ми вважаємо, що кооперативні відносини в сфері сільськогосподарського виробництва можуть істотно вплинути на економічне і соціальне становище сільського населення та посилити його позиції у сфері економічних відносин. Вищезазначені проблеми потребують здійснення подальших наукових досліджень і реалізації практичних напрацювань.

Постановка завдання. Метою дослідження є поглиблення наших знань про сутність кооперації, її сучасну економічну природу та суспільний зміст, для чого необхідно провести аналіз кооперації як організаційно-правової форми економічної діяльності та дослідити особливості її функціонування в сільській місцевості.

Для отримання об'єктивного наукового результату необхідно виявити чинники, що формують сучасний стан кооперативного руху та дослідити їх вплив на напрям і динаміку кооперативного процесу, встановити взаємозв'язок між різними складовими кооперативного процесу, його економічними, соціальними та інституціональними ланками, обґрунтувати перспективи розвитку кооперації та її місце в структурі аграрного сектора економіки в рамках стратегії сільського розвитку. Це дозволить розробити модерну концепцію підтримки кооперативного руху на засадах економічної самоорганізації сільських громад та місцевих ініціатив і запропонувати заходи з масового поширення кооперації у сільській місцевості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктом наукового аналізу в нашому дослідженні є суспільно-економічні відносини як сукупність процесів, умов і механізмів, які становлять зміст кооперативного процесу в аграрному секторі економіки, які, як предмет дослідження, конкретизуються у сукупності теоретичних, методичних та прикладних аспектів кооперативного руху, що описують його як суспільно-економічне явище в ході трансформаційного процесу в аграрному секторі економіки вже на ринкових засадах [5].

Україна як розвинута аграрна держава ніколи не перебувала на узбіччі кооперативного руху і займає своє місце в цьому важливому процесі. Достатньо доказів цього містить новітня історія становлення і розвитку сільськогосподарського виробництва нашої держави, зокрема факти ХХ століття.

Піонерами кооперативного руху, а згодом і керівниками усієї його організації були дрібноміщанські адвокати і сільські священики, інші представники інтелігенції, які вийшли із села та громадською діяльністю зв'язані із селом.

Відомий український вчений М. І. Туган-Барановський зазначав, що кооператив – це таке господарське підприємство декількох осіб, котрі з доброї волі з'єдналися, яке має своєю метою не добування найбільшою прибутку на затрачений капітал, а, навпаки, збільшення через спільне господарювання трудового доходу своїх членів або зменшення їх видатків [7].

У зв'язку з переходом до політики сільського розвитку, і особливо після прийняття загальнодержавної програми «Рідне село» та «Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 557 від 03.06.2009 року [2], для успішності кооперативного руху вкрай важливою передумовою, на наш погляд, є формування громадської думки щодо позитивного відношення до необхідності економічної самоорганізації селян. Без роз'яснювальної роботи та просвітництва кооперативний рух на селі не має жодних шансів на започаткування й успіх. Проте масова недовіра до політичних партій та громадських діячів унеможлиблює їх вплив на ці процеси. В селян немає довіри й до місцевих органів влади та самоврядування. Вважаємо, що лише малочисельні громадські організації, їх окремі місцеві лідери, а також релігійні організації ще можуть розраховувати на певну увагу й довіру селян у кооперативних перетвореннях.

Традиційно ментальність сільського населення побудована на релігійних засадах і характеризується високою довірою до церкви. Історія розвитку кооперації у Галичині має добрі приклади значного впливу на ці процеси з боку релігійних діячів. Варто вказати, наприклад, на активну позицію у питаннях економічної організації селян митрополита А. Шептицького, який не стояв осторонь соціальних проблем. Вагомим свідченням економічного підходу у релігійній діяльності є праця А. Шептицького «О kwestії соціальной» [8], опублікована в 1904 році як відповідь на напруження соціальних відносин і масове збідніння широких верств населення з вимогою до духовенства «стати на боці бідних і покривджених». Просвітницька робота мала на меті піднести «вартість їх (бідних) праці, шукати для них нових способів заробітку, організувати правні помічі супротив можливих надужить оподаткування, усильно працювати над піднесенням їх господарки домашньої і рільничої. Мусимо учити їх на цій лінії праці і ощадности, надавати їм напрям якнайскорисніший для правдивого поступу економічного. Ми мусимо боронити їх перед визиском торгівлі і по можливості шукати збуту для продукту їх праці» [8].

Як бачимо, ці проблеми – низька ціна праці, необхідність пошуку нових робочих місць, правова незахищеність перед податковою системою, необхідність підтримки селянських господарств і сільськогосподарської діяльності, труднощі із збутом продукції – є актуальними для селян і сьогодні, й у подоланні цих проблем своє місце може мати і церква, як це мало місце у недалекому минулому.

У цьому контексті сільські кооперативи виступають не тільки як форма організації економічної діяльності, але і як напрям формування способу сільського життя, як складова суспільного укладу з притаманними йому типом суспільно-економічних відносин.

Тут головна роль відводиться органам влади, а умови можуть бути створені самими сільськими жителями і місцевими органами влади при наявності певної мети, підтриманої у суспільстві. Стратегія кооперативного розвитку передбачає, що такою метою є зростання добробуту сільського населення та покращення умов його життєзабезпечення, екологічна безпека та збереженість природного середовища.

Еволюція кооперативної ідеї та її формальна інституціоналізація в аграрному секторі економіки України породила певні проблеми. Декотрі автори не завжди розмежовують окремі поняття, і часто під поняттям кооперація розуміють кооперативи, їхнє правове становище тощо. Тому дуже важливо й варто наголосити, що в Законі України "Про сільськогосподарську кооперацію" [6] ці поняття розмежовуються і їм дано офіційне визначення. Так під сільськогосподарською кооперацією в Законі розуміється "система сільськогосподарських кооперативів, об'єднань, створених з метою задоволення економічних потреб членів кооперативу".

Сільськогосподарська кооперація як окреме поняття має містити в собі загальні ознаки поняття кооперація і водночас відображати галузеву особливість. Зокрема, серед ознак цього поняття можна вказати на те, що : 1) спільна підприємницька діяльність здійснюється у сфері сільськогосподарського виробництва (з використанням земель сільськогосподарського призначення як головного засобу виробництва) та в суміжних (до – і післявиробничій) сферах; 2) особливий суб'єктний склад: фізичні особи – громадяни України переважно селяни та юридичні особи України, які є сільськогосподарськими товаровиробниками.

Отже, можна стверджувати, що сільськогосподарська кооперація – це спільна на добровільних засадах підприємницька діяльність, у сфері сільськогосподарського виробництва (з використанням земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва) та в суміжних (до – і після виробничій) сферах, яка ґрунтується на взаємодопомозі і взаємній вигоді громадян, юридичних осіб України, які є, як правило, сільськогосподарськими товаровиробниками, для сприяння у веденні ними сільськогосподарського виробництва з метою задоволення матеріальних, а також соціальних, культурних та інших потреб та захисту інтересів учасників кооперації. Процес утворення кооперативу складається із певних послідовних кроків. Першим із них є усвідомлення потреби до об'єднання, яка постає перед особистими селянськими господарствами та економічними суб'єктами, мотивована їх економічним становищем на ринку. Другим кроком виступає налагодження зв'язків між економічно зацікавленими суб'єктами та досягнення домовленості між ними про утворення кооперативу. Третій

крок – набуття юридичного статусу та безпосереднє утворення кооперативу як організаційно-правової форми. Послідовне здійснення цих кроків вважатимемо базовим алгоритмом у формуванні кооперативної форми та подальшого функціонування і досягнення її цілей.

Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», сільськогосподарські кооперативи в залежності від видів діяльності поділяють на виробничі й обслуговуючі, в тому числі переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні, багатофункціональні кооперативи, які поєднують декілька видів діяльності, що робить їх суб'єктами складної форми, й відповідно до цього неприбутковий статус може змінюватись на прибутковий.

У ході наукового аналізу кооперації варто виокремити аналіз окремих понять і конкретизувати окремі дефініції, такі, наприклад, як кооперативна форма, кооперативний рух, кооперативний процес, що в сукупності мають точніше відображати логіку та суть процесу розвитку кооперативних підприємств і кооперативних відносин.

Це дозволяє поглибити наші знання про природу кооперації, сучасний зміст і стан кооперативних відносин, динаміку кооперативного процесу в аграрному секторі економіки, в уточненні і конкретизації термінологічного і понятійного апарату, в обґрунтуванні напрямів, шляхів розвитку кооперативних відносин та механізмів їх практичної реалізації.

Зокрема, в окремих публікаціях [1] зроблено спробу сформулювати поняття кооперативного середовища, яке вказує на соціальні і економічні джерела кооперативного руху і конкретизує сучасне розуміння природи розвитку кооперативного процесу, поглиблює розуміння явища кооперації загалом. Так, автор розглядає кооперативне середовище як специфічну сферу, в якій під впливом економічних інституцій діють кооперативні форми, кооперативні процеси та принципи кооперації. Це середовище автор наділяє функціями своєрідного механізму, який формує кооперативний процес. На наш погляд, якщо розглядати кооперативне середовище з позицій специфічності змісту кооперативних відносин, то воно виступає більше як сфера дії детермінованих у часі й просторі ендегенних і екзогенних чинників, взаємодія яких здатна генерувати сигнали у вигляді особливих (властивих тільки для кооперативного руху) мотивів і стимулів, які активізують суспільну і економічну поведінку суб'єктів ринку та спонукають їх до спільної кооперативної дії.

Варті уваги й припущення, що метою утворення і формалізації кооперативу як організаційно-правової форми є отримання додаткових вигод від такого способу взаємодії економічних одиниць, якими виступають сільські домогосподарства, у порівнянні з іншими організаційно-правовими формами економічної діяльності і способами отримання таких вигод. Джерелом цих вигод є сама специфічність кооперативної форми, яка реалізує властиві цій формі економічні вигоди у характерний для неї спосіб. Обсяг можливих вигод від специфічності кооперативної форми залежить від стану сприятливості зовнішнього, по відношенню до форми, суспільно-економічного середовища і ступеня її імплементації у систему економічних відносин та дієвості стимулів і мотиваційних механізмів, що урухомлюють процес самоорганізації економічних одиниць як потенційних членів кооперативної форми.

Показником готовності певної сукупності економічних одиниць до започаткування кооперативної діяльності і взаємодії можна вважати певний стан економічного середовища та рівень суспільної свідомості потенційних суб'єктів кооперативних відносин. Цей стан пропонується визначати за певною методикою, яка передбачає вимірювання двох характеристик – суспільної готовності сільського населення на основі соціологічних замірів (через соціологічні опитування) та економічних розрахунків потенціалу кооперативних відносин (на основі встановлення обсягів рівня, стану та економічних параметрів товарності виробництва і продукування економічними одиницями маси продукції, вигоди від реалізації якої дають економію на трансакційних витратах при входженні в ринок).

Ці та інші оцінки готовності суб'єктів до кооперування базуються на комплексному аналізі стану економічних відносин в аграрному секторі через оцінку показників економічної діяльності різних організаційно-правових форм, особистих селянських господарств, стану їх забезпеченості ресурсами та напрямів їх розвитку, рівня товарності сільськогосподарського виробництва, доходів домогосподарств та мотиваційних механізмів до кооперативної співпраці.

Відомо, що становлення кооперативного руху як економічного явища та суспільно-економічного процесу не отримує відповідної підтримки на державному рівні. Аналіз процесів стимулювання розвитку певних економічних секторів у сусідніх країнах свідчить, що малі економічні формування, в тому числі й кооперативні їх форми, у аграрному секторі є базовими у структурі його діяльності, чого не можна сказати про Україну.

На наш погляд, в Україні незадовільний розвиток кооперативного руху в сільській місцевості є наслідком незавершеності трансформаційних процесів та недостатньої уваги до проблем інституціоналізації економічних відносин.[4] Однак сьогодні держава не стимулює цих процесів, продовжуючи використовувати домогосподарства, і, зокрема, особисті селянські господарства в якості основних виробників товарної сільськогосподарської продукції, замість сприяти створенню незалежного сектору сільської економіки, яким можуть стати кооперативні форми.

Перспектива розвитку кооперативного руху вбачається в утвердженні місця кооперації у загальній системі суспільно-економічних відносин у процесі сільського розвитку шляхом економічної

самоорганізації сільського населення. Аналіз стану кооперації і кооперативних відносин, що проводився нами в аграрному секторі Львівської області, побудовано на гіпотезі, відповідно до якої кооперація має розглядатись як складова ринкової організаційної структури аграрного сектора економіки області з властивими тільки для кооперації економічними відносинами. За припущеннями, економічна основа кооперації базується на наявності достатньої сукупності фактичних і потенційних суб'єктів кооперативного руху, основними з яких виступають домогосподарства - при досягненні ними певного рівня їх товарності, та суб'єкти малого підприємництва, для яких кооперативна взаємодія розглядається як спосіб захисту власних інтересів від дії ринку з метою збереження усталеного способу життя та реалізації своїх соціальних цілей і особистісних амбіцій. [3]

Висновки з даного дослідження. Отже, оцінюючи теоретичні проблеми та практичні складнощі з поширення кооперації в сільській місцевості, можна зробити висновки, що:

1. Розвиток кооперації у сільській місцевості відбувається в руслі загальнодержавних тенденцій трансформаційних перетворень і все ще не набув значного поширення. В структурі аграрного сектора економіки кооперація як організаційно-правова форма не відіграє, на даний час, жодної істотної ролі.

2. Причиною незначного поширення кооперації, незважаючи на історичні традиції використання такої форми економічної самоорганізації селян в окремих областях, є недовіра населення до даної форми економічної діяльності та неправильні організаційні підходи з боку органів влади. Намагання штучно створити кооперативи у вигляді окремих пілотних проектів і в обраних населених пунктах не дає гарантії для їх наступного поширення на селі. Причина полягає в тому, що органи влади не дотримуються раціональної послідовності упровадження нової для села кооперативної форми економічної взаємодії, недооцінюючи роль кооперації як самостійного інституту в системі економічних відносин.

3. Кооперація має свої закономірності становлення та розвитку і власну логіку інституціонального розвитку, якої необхідно дотримуватись для досягнення успіху та ефективності. Кооперативний рух має зароджуватись під впливом організаційних зусиль органів влади та місцевого самоврядування та розвиватись у кооперативний процес на основі ініціатив сільських громад. Сьогодні роль місцевого самоврядування у створенні сприятливого локального інституціонального середовища є незадовільною, а дії органів влади нераціональними, тому середовище для розвитку кооперативного руху все ще є недосконале, а необхідність у його створенні поки що не усвідомлена органами влади.

5. Точкою прикладання сил для створення кооперативного, на наш погляд, середовища повинні бути одноосібні селянські господарства, з сукупності яких повинні формуватимуться осередки кооперативних форм. Створення більш розвинутої і досконалої інфраструктури сприяли утвердженню нової якості кооперативного середовища для зародження в ньому кооперативних форм.

Перспективи розвитку кооперативного руху та удосконалення механізмів його функціонування в державі потребує нової концепції, що відповідає особливостям сучасного етапу сільського розвитку та обумовлюватиме потенційну масштабність кооперативного руху. Досягнення цих цілей створить суспільно-економічне середовище, придатніше для поширення кооперації та її ефективного функціонування.

Література

1. Бурак А. І. Кооперативне середовище як специфічна сфера функціонування сільськогосподарських кооперативів. / А. І. Бурак // Вісник Сумського націон. аграр. ун-ту. – Сер. «Економіка і менеджмент». – Вип. 6/2, 2011. – С. 27-30.

2. Державна цільова програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 557 від 03.06.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/557-2009-п>.

3. Збарський В. К. Участь селянських домогосподарств в процесах кооперації і агропромислової інтеграції / В. К. Збарський // Економіка АПК. – 2011. – №12. – С. 87-92

4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І.Дзюб – К. : Основи, 2000. – 198 с.

5. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uazakon.com/document/spart49/inx49437.htm>.

6. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України, від 17.07.1997 р. із змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/469/97-вр>.

7. Туган-Барановский М. И. «Социальные основы кооперации» / М. И. Туган-Барановский. – СПб. Слово, 1922 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vmestesovsemi.ucoz.org/publ/5-1-0-145>.

8. Шептицький А. Пастирське послання митрополита Андрея до духовенства «О квестії соціальной» (1904) / А. Шептицький // Пастирські послання (1899–1914). – Т. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xic.com.ua/z-istoriji-dumky/3-bogoslovja/160-mytropolyt-andrej-sheptyckyj-ta-komunistychna-ideologija>.